

פרשת במדבר Theory and Practice "God's search for man"

הרב יונתן זקס

ההזדמנות הרביעית

חומש במדבר מחזיר אותנו אל סיפור העלילה שעזבנו לקראת סוף חומש שמות. בני ישראל יצאו ממצרים אל הר סיני, שם קיבלו את התורה ועשו את עגל הזהב. שם נסלח להם לאחר תחנוניו של משה, ושם הם גם בנו את המשכן וחנכוהו בראש חודש ניסן, כמעט שנה אחרי היציאה ממצרים. עכשיו, כעבור חודש, הם מוכנים לצאת לדרך, לחלקו הבא של המסע: מסיני אל הארץ המובטחת. והנה – עיכוב משונה בסיפור. עשרה פרקים עוברים עד שבני ישראל מתחילים סוף סוף במסע (במדבר י', לג). תחילה בא מפקד אוכלוסין. ואז מופיעים פירוט של היערכות השבטים סביב אוהל מועד; דיווח ארוך על הלוויים למשפחותיהם ועל תפקידיה של כל משפחה; מצוות שעניינן טהרת המחנה ומעילה, דין סוטה ודיני הנזיר; קורבנות הנשיאים בחנוכת המזבח וקידוש הלוויים; ועוד מצוות והנחיות הקשורות להתכוננות למסע. רק אז יוצאים בני ישראל לדרך. מדוע דרושה שרשרת ארוכה זו של סטיות לכאורה מן העלילה?

....התורה עניינה **האמיתות המתגלות עם הזמן**. זהו אחד ההבדלים הגדולים בין ישראל הקדומה ליוון הקדומה. ביוון ניסו להגיע לאמת מתוך התבוננות בטבע וחשיבה בהיגיון. ...בישראל, לעומת זאת, מצאו את האמת בהיסטוריה: באירועים ובמה שאלוהים אמר לנו ללמוד מהם. המדע עניינו הטבע; היהדות עניינה טבע האדם. ויש הבדל גדול בין השניים: בטבע אין רצון חופשי...בני אדם בוחרים. ומן העובדה הזו נולדת הדרמה הגדולה המתחוללת לאורך כל התורה: איך יכול החופש להתקיים בצוותא עם סדר? הדרמה הזו מוצגת על במת ההיסטוריה, והיא נפרשת על פני חמש מערכות, שבכל אחת מהן סצנות רבות. מתכונתו הבסיסית של הסיפור דומה בכל חמש המערכות. בתחילת כל מערכה אלוקים יוצר סדר. ואז באים בני האדם ויוצרים אי-סדר. התוצאות נוראות. ואלוקים מתחיל מחדש, בצער רב אך בלי לאבד את אמונתו באדם; האדם, אותה צורת חיים יחידה שאלוקים עשאה בצלמו, ואשר רק לה נתן את מתנתו היחידה במינה, את היכולת השמורה לאלוקים ולאדם בלבד, הלוא היא החופש לבחור.

המערכה הראשונה:

מסופרת באחד-עשר הפרקים הראשונים בספר בראשית. אלוהים בורא עולם מסודר, ואז יוצר את האדם עפר מהאדמה ונופח באפיו נשמת חיים. אבל בני האדם חוטאים: חוטאים אדם וחווה, וחוטא קין, וחוטאים בני דור המבול. הארץ מלאה חמס. אלוקים מביא על העולם מבול ומתחיל מחדש, וכורת את בריתו עם נוח. אך לא אורכים הימים והאנושות חוטאת שוב, בבניית מגדל בבל. אלוקים

מתחיל אפוא שוב. הוא מחפש דמות מופת שתראה לעולם כיצד לחיות מתוך נאמנות לדבר האלוקים. הוא מוצא את אברהם ואת שרה.

המערכה השנייה:

מתפרשת על פני יתרת ספר בראשית. הסדר החדש, הסדר של עידן האבות, מתבסס על משפחה ועל נאמנות, אמון ואהבה. אך גם בו מתחילים הקלקולים. מתיחויות מתגלעות במשפחת אברהם, ואז באוהל יצחק, ובדור הבא בבית יעקב, בין נשותיו ובין ילדיו. עשרה מבני יעקב מוכרים את הבן האחד-עשר לעבדות. זה השיא. זוהי מתקפה ישירה נגד החופש. האסונות ממהרים לבוא. לא מבול הפעם כי אם רעב, הגורם למשפחת יעקב לצאת לגלות במצרים, מקום שבו עתידים כל צאצאיהם להיות לעבדים. אלוקים מתכוון עתה להתחיל שוב מחדש. הפעם לא עם משפחה אלא עם אומה – גלגולה הנוכחי של המשפחה ההיא.

למערכה השלישית:

מוקדש רוב ספר שמות. אלוקים פודה את בני ישראל ממצרים, ממש כפי שהציל אי-אז את נוח מהמבול. וכמו עם נוח, וכמו עם אברהם, הוא כורת בסיני ברית – והיא נרחבת הרבה יותר מקודמותיה. ברית זו היא מתווה לסדר חברתי, להעמדת חברה שלמה על אדני החוק והצדק. אבל שוב פורעים בני האדם את הסדר ומחוללים תוהו, הפעם באמצעות עשיית העגל ארבעים יום בלבד לאחר ההתגלות האדירה. ה' מאיים בחורבן חדש, במחיית כל עם ישראל: הוא יתחיל שוב מחדש עם אדם אחד, הפעם עם משה, כפי שעשה עם נוח ועם אברהם (שמות לב, י). רק תחינתו הנרגשת של משה מסכלת את האפשרות הזו. אך ה' מתחיל בכל זאת מחדש: הוא מייסד סדר חדש, רביעי.

המערכה הרביעית:

מתחילה בתיאורו של הסדר הזה. התיאור ארוך במידה יוצאת מגדר הרגיל. הוא מתחיל בפרשת תרומה ונמשך על פני סוף חומש שמות ועל פני כל חומש ויקרא. בסדר החדש הזה אלוקים איננו רק מנהלה של ההיסטוריה ונותן החוקים. מעתה הוא גם משרה את שכינתו הקבועה בקרב בני ישראל, באמצע המחנה. לשם כך נבנה המשכן, ולשם כך ניתנים דיני הטהרה והקדושה, ולצדם דיני האהבה והצדק, התופסים יחד את רוב רובו של חומש ויקרא. הטהרה והקדושה נדרשות משום שאלוהים נעשה לפתע קרוב אלינו. שכינתו יורדת ארצה ונחה במשכן, וכל הקרב אליה חייב להיות קדוש וטהור. אחרי כל ההכנות הללו, בתום כיון הסדר הרביעי, בני ישראל מוכנים לצאת להמשך מסעם; אך זאת לא לפני מבוא ארוך. מבוא זה, המשתרע על פני עשרת הפרקים הראשונים של חומש במדבר, כל כולו עניינו יצירת תחושה של סדר בתוך המחנה. לשם כך נדרש המפקד, ולשם כך בא הפירוט של מיקום השבטים, ולשם כך נחוץ גם התיאור הארוך של תפקידי הלויים, השבט המתווך בין העם לבין השכינה. לשם כך גם באים, בפרשת השבוע הבא, דיני המעילה והסוטה והנזיר, המכוונים כנגד שלושת הכוחות המסכנים כל סדר חברתי: הגזל והניאוף והשכרות. ה' כמו אומר לבני ישראל: כך נראה סדר. לכל איש ולכל אישה תפקיד משלהם במשפחה, בשבט ובאומה. כל אחד נמנה, כל אחד

נפקד, ומקומו של איש אינו נפקד. שמרו על הסדר הזה והגנו עליו, כי בלעדיו לא תוכלו להיכנס לארץ, להילחם את מלחמותיה ולהקים בה חברת מופת. אבל לא. כמסופר בהמשך החומש, בני ישראל מתגלים כאויב הגדול ביותר שלהם עצמם. הם מתאוננים על האוכל. מרים ואהרן מתלוננים על משה. הדברים מגיעים לידי אסון בפרשת המרגלים. עם ישראל אכול הייאוש מוכיח שעדיין אינו בשל לחופש. שוב, כמו בחטא העגל, בוקה ומבוקה ומבולקה במחנה. שוב מאיים ה' לכלות את האומה ולהתחיל מחדש עם משה (במדבר יד:יב). שוב מתחנן משה מעומק לבו ומציל את המצב. ה' מחליט להתחיל שוב – עם הדור הבא. הוא גוזר על דור יוצאי מצרים ארבעים שנות נדודים במדבר, עד שכולו ימות ויקום דור חדש.

המערכה החמישית:

ספר דברים הוא ההקדמה למערכה החמישית – שגוף מעשיה יחל בימי יהושע בן נון.

מוזר הוא סיפורו של עם ישראל. פעם אחר פעם הוא מתפצל. בימי בית ראשון התחלק לשתי ממלכות. בשלהי ימי בית שני נקרע בין זרמים וכתות יריבים. כך קרה גם בעידן המודרני, בתחילת המאה התשע-עשרה, עם בוא השסע בין שומרי מצוות לחילונים במזרח אירופה, ובין אורתודוקסים לאחרים במערב. השסעים הללו טרם אוחו.

והעם הזה שב וקורא בסיפור המסופר חמש פעמים בתורה. חמש פעמים אלוקים בורא סדר, בני אדם יוצרים תוהו, אסון מתחולל וה' מתחיל איתנו מחדש. האם הסיפור הזה לא ייגמר לעולם? כך או אחרת, לא מקרה הוא ששבת פרשת במדבר חלה בדרך כלל בשבת שלפני חג מתן תורה. הקב"ה אינו נלאה אף פעם להזכירנו שהאתגר המרכזי המונח לפתחו של האדם, בכל זמן ועידן, הוא לקיים את החופש בצוותא עם הסדר. זה יכול לקרות כאשר בני אדם בוחרים לשמור את מצוות ה'; את מצוות בני נוח שניתנו לאנושות לאחר המבול, או, ליהודים, המצוות הרבות מהן שניתנו לבני ישראל אחרי יציאת מצרים.

בראשית, אמונתו של אלוקים

בלב אמונת ישראל נמצאת שאלה גדולה, שרק לעתים נדירות מעלים אותה במפורש. הפרק הראשון בתורה מספר על אלוקים הבורא את העולם יום אחר יום: כיצד הוא מחולל סדר מתוך תוהו ובוהו, מוציא חיים מתוך חומר דומם, מביא לידי הווייה צמחים ובעלי חיים בכל פלאי רבגוניותם. בכל שלב ושלב אלוקים רואה מה יצר ומכריז שהוא טוב. אם הכול טוב – מאין הרע? מה השתבש? איך נכנס לעולם הזה, עולם ה"כי טוב", רוע? איך ומדוע החלה הדרמה של המאבק בין טוב לרע, שהתורה כולה עוסקת בו, ואפשר אף לומר שההיסטוריה האנושית כולה היא גילומו?

התשובה הקצרה היא האדם. אנחנו. לנו, רק לנו, יחידים מכל צורות החיים הידועות לנו, יש רצון חופשי, בחירה ואחריות מוסרית. חתולים אינם מתווכחים ביניהם על מוסריותה של הריגת עכברים. אריות אינם מחליטים להיום צמחוניים.

פרות אינן מודאגות מן ההתחממות הגלובלית. יכולת מורכבת זו שלנו לדבר, לחשוב ולבחור בין מהלכי פעולה חלופיים, היא בעת ובעונה אחת תהילתנו, חרפתנו והעול שעל צווארנו. כשאנחנו עושים את הטוב, אנחנו מתקרבים למעלתם של מלאכים. כשאנחנו עושים את הרע, אנו גרועים מחיות טרף. אם כן, מדוע הסתכן אלוהים וברא צורת חיים שכזו, המסוגלת להרוס את כל הסדר שהוא ברא, ושומר עליו כי טוב? מדוע אלוהים ברא אותנו? הגמרא במסכת סנהדרין שואלת את השאלה הזו:

בשעה שבקש הקב"ה לבראות את האדם, ברא כת אחת של מלאכי השרת. אמר להם: רצונכם נעשה אדם בצלמנו? אמרו לפניו: ריבוננו של עולם, מה מעשיו? אמר להן: כך וכך מעשיו. אמרו לפניו: ריבוננו של עולם, "מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו?" (תהלים ח, ה) [כלומר, אל תברא את האדם]. הושיט אצבעו קטנה ביניהן ושרפם. וכן כת שניה. כת שלישית אמרו לפניו: ריבוננו של עולם, ראשונים שאמרו לפניך מה הועיל? כל העולם כולו שלך הוא, כל מה שאתה רוצה לעשות בעולמך עשה. כיון שהגיע לאנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה, שמעשיהן מקולקלן, אמרו לפניו: ריבוננו של עולם, לא יפה אמרו ראשונים לפניך? אמר להן: "ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסביל" (ישעיהו מו, ד). ...עומק העניין: בבוראו את בני האדם יצר אלוקים את הישות היחידה בעולם, לבד ממנו עצמו, שיש לה חופש ובחירה. זו משמעות הביטוי "בצלמנו כדמותנו". ...בריאת האדם בצלם אלוקים – האלוקים שאין לו צלם, באשר הוא החופש המוחלט – פירושה אפוא בריאתם של יצורים בעלי חופש בחירה, שלעולם אין לדעת בוודאות מה יעשו. גם הם, בני האדם, הינם מה שהם בוחרים להיות: "יהיו אשר יהיו" (כמובן, בגבולות הסופיות שלהם, כבני תמותה וכישויות בעלות גוף). אלא שחופש הוא, מעצם הגדרתו, חופש לעשות את הטוב וגם לעשות את הרע. אם בראת יצור בעל חופש, בראת גם את אפשרות עשיית הרע. מן הדילמה הזו גם אלוהים אינו יכול לברוח.

ואכן, כבר בהתחלה, אדם וחווה חטאו. האדם הראשון שנולד מרחם אמו, קין, רצח את הבא אחריו, הבל. כעבור דורות מעטים מלאה הארץ חמס. הפסוקים שלהלן, מן המכאיבים במקרא כולו, מופיעים כבר בסוף פרשתנו, הפרשה הראשונה: "וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְכָל יֹצֵר מַחֲשַׁבֶּת לְבָבוֹ רָע כָּל הַיּוֹם. וַיִּנָּחֵם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְּעַצֵּב אֵל לְבָבוֹ" (בראשית ו, ה-ו). שאלתם של המלאכים במדרש חז"ל היא אפוא שאלת השאלות של האמונה הדתית. מדוע אלוקים ברא, מתוך ידיעת כל הסיכונים והסכנות, יצור היכול למרוד בו, להשחית את בריאתו, להכחיד מינים אחרים ולשעבד ולרצוח את בני מינו? הגמרא המגוללת את שיחתו של אלוקים עם המלאכים רומזת להתלבטות של הקב"ה עצמו. התשובה שזה נותן למלאכים יוצאת דופן: "ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסביל" (ישעיהו מו, ד).

כלומר, אני, אלוקים, מוכן לחכות. אם נדרשים עשרה דורות עד שיופיע אדם כנוח, ועוד עשרה דורות עד שיגיע אברהם, אמתין בסבלנות. יאכזבו אותי בני האדם ככל

אשר יאכזבו, אני לא אשתנה. יעשו את הרע ככל שיעשו, לא אתייאש. אכן, פעם אחת התייאש אלוקים והוריד על הארץ מבול – אך לאחר מכן, מתוך הכרה במגבלותיו האנושיות של האדם ויצר לבו, נשבע שלא יביא עוד מבול על הארץ. אלוקים ברא את האדם מפני שהוא מאמין באדם. יותר משאנחנו מאמינים באלוקים, מאמין אלוקים בָּנו. אנחנו כושלים ונופלים, אבל בכל פעם שזה קורה לנו הוא אומר, "עַד זְקָנָה אֲנִי הוּא וְעַד שִׁיבָה אֲנִי אֶסָּבֵל". לעולם לא אוותר על האנושות. לעולם לא אאבד את אמוני בה. אחכה ככל הנדרש עד שבני האדם ילמדו לא לדכא בני אדם אחרים, לא לשעבד אותם ולא להפעיל נגדם אלימות. זהו, רומז המדרש שקראנו, ההסבר היחיד המתקבל על הדעת להחלטתו של אלוקים הטוב, החכם, הכול־רואה והכול־יכול, לברוא יצורים כמונו המסוגלים לכישלונות ולהרס. יש לו סבלנות, ויש לו אמונה. אלוקים סובל. אלוקים מוחל. אלוקים חומל. אלוקים אוהב. זה מאות בשנים בוחנים הפילוסופים והתיאולוגים את תופעת הדת מן הכיוון הלא נכון, כאותו אדם המתבונן בעולם כשהוא עומד על הראש. התופעה האמתית המצויה בלב לבה של הדת, המסתורין שבה והנס שבה, איננה האמונה של האדם באלוקים. הלב והנס, החידה והמסתורין, הם אמונתו של אלוקים באדם.